

Gaska, Czesław

Źródła plockie : akta miasta Płocka - lata 1808-1867

Notatki Płockie 23/1-94, 21-25

1978

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Źródła plockie

Akta miasta Płocka-lata 1808—1867

Od początków państwa polskiego Płock stanowił zawsze ważne centrum życia politycznego i gospodarczego Mazowsza, a w pierwszej połowie XIX wieku zaliczał się obok Warszawy do rzędu największych miast Księstwa, a później Królestwa Polskiego. Stanowił też kolejno siedzibę władz administracyjnych szczebla wojewódzkiego, tj. departamentowych, wojewódzkich i gubernialnych.

Pierwsza połowa XIX wieku, szczególnie do czasu powstania listopadowego, była okresem pomyślnej koniunktury dla miasta, o czym świadczy jego systematyczny rozwój m. in. ludnościowy (w r. 1810 Płock liczył 5.421 mieszkańców, w r. 1827 — 9.212, a w r. 1861 — 13.596¹).

Po działalności władz miejskich z tego okresu pozostała spuścizna aktowa licząca 1.049 tomów. W porównaniu z liczebnością akt z innych okresów istnienia zarządu miasta (cały zespół akt miejskich Płocka liczy około 30 tysięcy woluminów) jest to stosunkowo skromna pozostałość, tym cenniejsza jednak, że zawiera materiał o wyjątkowym charakterze i dotyczący okresu szczególnie intensywnych przemian politycznych, ustrojowych, gospodarczych i społecznych.

Twórcą części zespołu akt miejskich Płocka z lat 1808—1867 były władze miejskie noszące w różnych okresach różne nazwy jak: Urząd Muncypalny czy Magistrat m. Płocka.

Artykuł 67 i 68 Ustawy Konstytucyjnej Księstwa Warszawskiego z roku 1807²) ustalały, że „w każdej municypalności administracja będzie przy burmistrzu czyli prezydencie. Będzie w każdej municypalności Rada Muncypalna...”. Rada była organem samorządu, członków jej mianował król na podstawie przedstawionej mu podwójnej listy kandydatów. Liczba członków rady uzależniona była od ilości mieszkańców i w wypadku Płocka wynosiła 10 osób.

Postanowienie Fryderyka Augusta z 23.02.1809³) w sprawie municypalności skonkretyzowało kompetencje rady. Do uprawnień jej należał zarząd gospodarczy miasta jak np. sporządzanie wniosków do Rady Powiatowej dotyczących wymiaru powinności publicznych, projektowanie wydatków i dochodów miasta oraz składanie wszelkich innych wniosków dotyczących jego potrzeb. Burmistrz zaś sprawował władzę w zakresie administracji, miał obowiązek dbać o spokój i bezpieczeństwo miasta, a także pełnił nadzór nad majątkiem miejskim.

Następne postanowienie Namiestnika z 3.02.1816 r.⁴) o organizacji administracji — rozszerzyło jego kompetencje oddając mu władzę wykonawczą w stosunku do rozporządzeń Komisji Wojewódzkiej.

W roku 1818⁵) władzę w miastach zaczęły sprawować Urzędy Muncypalne. W miastach wojewódzkich, a więc i w Płocku, Urząd Muncypalny składał się z prezydenta i radnych, w mniejszych ośrodkach z burmistrza i ławników. Dotychczasowy burmistrz Płocka Jan Betcher awansował więc na prezydenta i funkcję tę pełnił do r. 1831. Kolejnymi prezydentami Płocka byli: w latach 1832—1845 Augustyn Zaleszczyński, 1845—1848 Andrzej Borodzicz, w l. 1848—1854 Aleksander Roman, 1854—1857 Sylwester Stróżewski, a od r. 1858 p.o. prezydenta Antoni Boglewski.⁶)

Radnymi lub ławnikami mogli zostać obywatele miejscowi, posiadający nieruchomość. Byli oni mianowani przez Komisję Rządową Spraw Wewnętrznych i Policji na wniosek Komisji Wojewódzkiej. Liczba radnych była różna, nie więcej jednak jak czterech. Sprawowali oni obowiązki kasjerów i sekretarzy miejskich.

We wszystkich sprawach administracyjnych i policyjnych prostych decydował sam prezydent, w innych np. dotyczących funduszy miasta, czyli w ogóle dotyczących interesów miasta musiał on zasięgać opinii radnych. W wypadku decyzji prezydenta, która mogłaby w jakiś sposób szkodzić dobru miasta, radni zgłaszali sprawę Komisji Wojewódzkiej, a ta po stwierdzeniu wykroczenia miała prawo zawiesić w czynnościach prezydenta oraz cały skład Urzędu Muncypalnego.

Powołany przez konstytucję Księstwa samorząd w postaci rad municypalnych faktycznie był silnie podporządkowany władzy rządowej, nie posiadał własnych organów, które wykonywałyby jego uchwały. Działalność jego była od początku ograniczona, a w końcu zniesiona zupełnie, gdyż w kwietniu 1818 roku⁷) zostały zlikwidowane rady powiatowe, departamentowe i municypalne miejskie, a na ich miejsce powstały jedynie rady wojewódzkie.

W roku 1831, w okresie powstania listopadowego, na zarządzenie Rządu Narodowego (postanowienie z dnia 17.04.1831 r.⁸) utworzono w miastach wojewódzkich, a więc i w Płocku, Radę Muncypalną. Miała to być forma tymczasowa zanim Sejm nie podejmie uchwały o systemie municypalności. Członkowie rady

byli wybrani na zgromadzeniach obywateli miasta. Rada wybierana na okres czterech lat miała sprawować głównie kontrolę nad finansami miasta. Zarządzała więc majątkiem miejskim, tj. projektowała kupno lub sprzedaż na rzecz miasta, zajmowała się sprawami dzierżawienia własności miejskiej. Sprawozdania ze swej działalności składała Komisji Wojewódzkiej lub za jej pośrednictwem Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji. Żywot rady niestety nie był długi. W listopadzie 1831 r. Komisja Wojewódzka Płocka w piśmie do Urzędu Muncypalnego w Płocku zarządziła, by rady muncypalne „jako przeciwne organizacji Urzędów Muncypalnych i ustanowione przez Rząd Rewolucyjny zostały natychmiast rozwiązane, a akta ich złożone do Archiwum Miejskiego⁹⁾.

Ukazem carskim z dnia 29.09.1842 r.¹⁰⁾ nazwy Urzędów Muncypalnych we wszystkich miastach Królestwa zostały zmienione na Magistraty przy zachowaniu wszelkich dotychczasowych atrybucji i prerogatyw urzędów.

W okresie reform Wielopolskiego obok innych poczynań podjęta została akcja utworzenia rozległego samorządu. W r. 1861 powołano ponownie do administracji czynnik społeczny w postaci rad miejskich, powiatowych i gubernialnych. W art. 1 ukazu Aleksandra II z r. 1861¹¹⁾ o wprowadzeniu rad miejskich Płock został wymieniony wśród 9-ciu miast 1-go i 2-go rzędu.

Pierwsze wybory do Rady Miejskiej m. Płocka odbyły się 25 września 1861 r. W skład weszło 12 członków. Radzie przewodniczył prezydent, obdarzony dużymi uprawnieniami, gdyż miał prawo zawieszania wykonania decyzji Rady Miejskiej, uchwał Magistratu, jemu podlegała też policja miejska.

W miastach 2-go rzędu, do których zaliczał się Płock, Magistrat składał się z prezydenta i trzech radnych. Do zadań Magistratu należało wykonywanie rozporządzeń rządowych oraz uchwał Rady Miejskiej (o ile zapadły one prawnie), a także załatwianie wszelkich spraw związanych z administrowaniem, opieką nad majątkiem miejskim. Zanim ustawa o Radach z roku 1861 weszła w życie zniosły ją wkrótce wypadki 1863 roku. Samorząd miejski zamarł zupełnie.

Okres popowstaniowy charakteryzował się intensywną akcją władz zaborczych w kierunku zniesienia władz centralnych Królestwa oraz przekształcenia zarządu prowincjonalnego na wzór ustroju Imperium Rosyjskiego. Samorząd został wprowadzony tylko w gminach (w r. 1864), wkrótce został on jednak rozszerzony również na znaczną część małych miast. W większych ośrodkach zarząd miastem pozostał w dalszym ciągu przy Magistracie, mianowanym przez rząd. Kompetencje Magistratu uległy jednak pewnym zmianom, gdyż przeniesiono na niego uprawnienia zniesionych rad miejskich, wyjęto zaś z jego zakresu działania

sprawy policyjne, które przyjęła utworzona w r. 1866¹³⁾ Straż Ziemska.

W roku 1867¹⁴⁾ został utworzony czasowy Komitet do spraw reformy ustroju miast w Królestwie Polskim. W wyniku jego działalności w latach 1869—1870 szereg miast zamieniono na osady i tylko większe ośrodki zachowały charakter miast.

Wyżej omawiany okres pierwszej połowy XIX wieku jest również okresem zmian, a właściwie wykształcenia się dopiero wyraźnych form organizacyjnych biura władz miejskich. Jak wynika z samych akt, aż do lat 60-tych brak było w zasadzie wyraźnego podziału urzędu na komórki organizacyjne, chociaż próby ustalenia organizacji Magistratu były podejmowane kilkakrotnie m. in. w r. 1854.

Projekt organizacji wewnętrznej Magistratu z roku 1860 stwierdzał, że „czynności w Magistracie były dzielone w miarę potrzeby i wypadku, z przeciążeniem innych, a ulgą drugich nie mając stałej zasady”.¹⁵⁾ Wobec takiej sytuacji w Magistracie Płockim, władze nadrzędne ingerowały kilkakrotnie polecając zaprowadzenie porządku, wydały nawet przepisy w sprawie organizacji biura, lecz te systematycznie nie były przestrzegane, o czym świadczy bogata korespondencja Płockiego Rządu Gubernialnego z Magistratem w wyżej wymienionej sprawie. Wśród przyczyn, które wpływały na utrzymanie się takiego stanu niebagatelną rolę odgrywała tradycja autonomii miejskiej w Rzeczypospolitej Szlacheckiej. Wpływ tej tradycji utrudniał podporządkowanie się miast decyzjom władz wyższych.

Należy jednak stwierdzić, że władze miejskie Płocka przywiązywały dużą wagę do właściwego zabezpieczenia i prowadzenia Archiwum Miejskiego. Już od początków XIX wieku wśród urzędników miejskich znajdował się zawsze archiwista-dziennikarz. Spełniał on ważne zadanie, gdyż oprócz opieki nad Archiwum Miejskim pełnił także od roku 1831 rolę urzędnika załatwiającego merytoryczne sprawy. Do jego obowiązków należało m. in. prowadzenie dzienników kancelaryjnych, uwierzytelnianie wyciągów i odpisów z akt, pomoc w Wydziałach Administracyjnym i Policyjnym. Przewodniczył także w sześciu zgromadzeniach rzemieślniczych: rękawiczników, powroźników, kowali, tokarzy, murarzy i kuśnierzy.

Pierwszym znanym nam w XIX wieku archiwistą jest Jan Kanty Kolsdorf, który w roku 1808 przekazywał polskiemu Magistratowi akta b. pruskich władz miejskich. W następnych latach opiekę nad archiwum sprawowano dorywczo. Już jednak w roku 1825, a może znacznie wcześniej, Archiwum Miejskie otrzymało stałego opiekuna w osobie Jana Balewskiego, działającego na tym stanowisku aż do roku 1849 i wielce zasłużonego w dziedzinie uporządkowania całego zasobu. Jego wieloletnim następcą (prawdopodobnie aż do r. 1867) był Józef Kowalkowski.

Ciasnota lokalowa Archiwum Miejskiego i dynamiczny wzrost produkcji aktowej władz miejskich spowodowały, że już w połowie omawianego okresu pierwszej połowy XIX wieku przed urzędem stanął problem brakowania akt. Nie posiadamy dokładnych informacji co do ilości zniszczonych akt, wiemy jednak, że woluminy pochodzące z lat 1808—1867 były kilka razy segregowane, a niepotrzebne urzędowi tomy sprzedane na licytacji m. in. w latach 1858¹⁶⁾ i 1885¹⁷⁾. Po wyżej wymienionych akcjach brakowania pozostało około 900 woluminów z lat 1808—1867, które przetrwały do dnia dzisiejszego (plus niewielka ilość ksiąg Kasy Ekonomicznej m. Płocka).

Zachowane akta miejskie stanowią cenny materiał źródłowy zarówno do historii samego miasta jak i dziejów państwa polskiego w pierwszej połowie XIX wieku, gdyż zmiany ustrojowe władz miejskich uzależnione były ściśle od wielu procesów zachodzących w organizmie Księstwa czy Królestwa Polskiego.

W krótkiej informacji nie sposób dać wyczerpującą charakterystykę materiałów źródłowych jakie badacz może znaleźć w interesującym nas fragmencie zespołu, dlatego ograniczy się ona do zasygnalizowania najważniejszych grup problemowych występujących w aktach.

Na pierwszy plan wysuwają się tutaj woluminy dotyczące organizacji samych władz miasta Płocka — szczególnie liczne dla lat 1808—1810 i 1831—1867, częściowo już omówione i wykorzystane przy wstępnej informacji traktującej o ustroju władz miejskich. Jako pewną lukę odczuwa się brak materiałów tego typu dla okresu lat 1811—1830. Niewątpliwie do najcenniejszych pozycji tego fragmentu zespołu zaliczyć należy akta wiadomości statystycznych (około 17 tomów).

Zarządzenia władz nadrzędnych nakładały na władze miejskie obowiązek sporządzania różnego rodzaju zestawień i sprawozdań dotyczących różnych dziedzin życia miasta np. gospodarki miejskiej, rzemiosła, przemysłu, handlu, ludności, wyznań itp. Akta wiadomości statystycznych datują się z lat 1818—1866, co podnosi znacznie ich walor badawczy, gdyż zawierają dane z okresu blisko 50-ciu lat.

Na szczególną uwagę badaczy zasługuje pozycja zatytułowana „Opis topograficzno-statystyczno-historyczny miasta gubernialnego Płocka” z roku 1860.¹⁸⁾ Obok statystyki miejskiej z roku 1859 znajdują się tutaj dane porównawcze z innych lat, a także krótka kronika miasta. Aczkolwiek do zestawień tych należy podchodzić krytycznie, gdyż nie zawsze zawierają one dokładne informacje, to stanowią jednak bardzo interesujący i przydatny materiał do zagadnień rozwoju gospodarczego, społecznego i kulturalnego Płocka.

W archiwum miejskim obok akt XIX-wiecznych przechowywane były liczne przywileje nadane miastu przez panujących. W roku 1821 Komisja Wojewódzka Płocka poleciła Urzędo-

wi Muncypalnemu pod groźbą kar administracyjnych sporządzenie kopii tychże dokumentów i przesłania ich do Komisji. Z powodu braku odpowiedniej osoby, która mogłaby wykonać żądane kopie, sprawa przeciągnęła się przez wiele lat. Do roku 1858 sporządzono zaledwie kilka odpisów, które pozostały do dzisiaj w aktach miejskich. Dużą usługę w tej sprawie oddał miastu nacelnik Heraldyki Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych Stronczyński, oddelegowany w roku 1844 do rejestracji w Królestwie Polskim wszelkiego rodzaju zabytków architektury, starych akt, dokumentów pergaminowych, planów itp.

Oprócz wymienionych wyżej odpisów dokumentów pergaminowych zachowały się również w aktach miejskich spisy przywilejów np. spis z roku 1858 wymienia 76 przywilejów przechowywanych w Archiwum Miejskim — najstarszym z roku 1353, najmłodszym z 1792 r. (wcześniejszy spis wymieniał 108 dokumentów, ale w liczbie tej znajdowały się również obwieszczenia, dekryty komisarzkie i konsystorskie oraz uniwersały).

Wisła stanowiła ważny szlak komunikacyjny, zwłaszcza od czasu zaprowadzenia żeglugi parowej, tj. od roku 1856 oraz zawiązania się w roku 1859 Spółki Zleceń Rolników Płockich. Berlinkami, galarami i tratwami przewożono głównie zboże, drzewo, sól, towary kolonialne i materiały budowlane. Poważną troską władz miejskich była sprawa regulacji Wisły, co spowodowałoby jeszcze większy wzrost jej znaczenia jako drogi komunikacyjnej. Nad Wisłą usytuowana była większość młynów, tzw. pływaków. Oba brzegi rzeki łączył most żyłkowy. Sprawom tym poświęcona jest spora ilość akt miejskich, np. akta budowy młynów, mostów, akta Domu Zleceń Rolników Płockich.

Jak zaznaczono wyżej, pierwsza połowa XIX wieku była okresem pomyślnej koniunktury dla wielu miast, w tym również i dla Płocka. Dogodne położenie nad spławną rzeką sprzyjało rozwojowi w Płocku handlu i rzemiosła. W tym okresie organizacja cechowa załamuje się, dają się zauważyć objawy jej rozkładu, zmienia się charakter zgromadzeń cechowych (dobrowolność), od roku 1821 Komisje Wojewódzkie wydają zezwolenia na prowadzenie zakładów z zupełnym pominięciem cechów. Pomimo tych zmian rosła rola rzemiosła, szczególnie w związku z rozwojem gospodarki towarowo-pieniężnej. Ogromną ilość akt stanowią akta cechów i zgromadzeń rzemieślniczych, a także fabryk i cegielni.

Mimo dużej ilości gruntów znajdujących się w mieście podstawą utrzymania dla większości mieszkańców było właśnie rzemiosło. Spis z roku 1859 wymienia 23 cechy oraz 50 rodzajów rzemiosła uprawianego w Płocku, a wśród nich takich rzadkich rzemieślników jak: złotników, pieczętarzy, perukarzy itp. Najliczniejsze rzemiosła to rzemiosła usługowe i spożywcze, np. krawców było w Płocku w r. 1816 —

48, w roku 1827 — stu sześćdziesięciu, w roku 1848 dwudziestu siedmiu, podczas gdy np. blacharzy w roku 1816 — 2, w r. 1838 — trzy-nastu, a w r. 1848 ośmiu, piwowarów w roku 1838 dwudziestu czterech, w roku 1848 tylko trzech. Szczególny rozkwit rzemiosła przypada na lata 1838—1839. Spis wymienia także większe zakłady jak fabryki: octu, oleju, wódki.

Dane te nie są pełne, gdyż nie uwzględniono w nich pomocy i czeladników oraz przedstawicieli rzemiosła płci żeńskiej.

Na przestrzeni połowy XIX wieku można obserwować zanik niektórych rzemiosł spowodowany tym, że Płock mając dobre połączenie z Warszawą szlakiem Wisły zaopatrywał się w niektóre przedmioty hurtowo, np. wyroby jubilerskie, zegarmistrzowskie czy kapelusznicze nie były miejscowego pochodzenia. Wzrost ludności Płocka powodował natomiast wzrost innych rzemiosł, np. murarzy, szewców, krawców.

Z rzemiosłem wiązał się nierozdzielnie handel. Z Płocka wywożono głównie zboże, owoce i materiały budowlane. Miasto było punktem składowym, niejako magazynem zaopatrującym połowę guberni w różnego rodzaju towary, narzędzia rolnicze i rękodzielnicze. Zachowane akta dotyczące tych spraw to woluminy taks na artykuły spożywcze i zboże, akta targowisk, cen targowych, magazynu solnego, ustanowienia rogatek itp. Szczególnie liczne są taksy na artykuły spożywcze z lat 1808—1867, gdyż zachowało się ich 27 woluminów.

Wyżej wymienione czynniki, tj. stopniowy rozwój gospodarczy miasta, szczególnie intensywny do okresu powstania listopadowego, powodował systematyczny wzrost ludności. Podaną na wstępie informację o liczbie ludności Płocka w wybranych latach należy uzupełnić wyjaśnieniem, że nie są to dane pełne, gdyż należy pamiętać, że wiele ofiar pochłonęły powstania (Płock brał udział zarówno w powstaniu listopadowym jak i styczniowym), poza tym ludność, zwłaszcza tę biedniejszą dzieciątkowały przeróżne epidemie i inne klęski elementarne. Epidemia cholery dotknęła miasto w pierwszej połowie XIX wieku aż sześć razy: w latach 1831, 1837, 1848, 1849, 1852 i 1855; kilkakrotnie gubernię płocką dotknęły klęski nieurodzaju, pożarów, olbrzymich wylewów Wisły itp.

W omawianych aktach miejskich z tego okresu zachowały się liczne woluminy dot. epidemii cholery (7 jednostek archiwalnych), z innych spraw ludnościowych przetrwały akta przesiedleń, zapisów do ksiąg ludności, spisy obywateli mających prawo głosowania i inne.

Wzrost liczby ludności powodował potrzebę budowania nowych domów, dużym ułatwieniem była możliwość otrzymania pożyczki z funduszków miejskich. Już w latach 1815—1830 podjęto w Królestwie prace mające na celu regulację i przebudowę miast. W roku 1820 po-

wołano nawet specjalną Komisję Miast. Miasta miały obowiązek sporządzenia projektów regulacji jako podstawy do planowania ich dalszego rozwoju przestrzennego. Bez tego zatwierdzonego planu nie wolno było budować nowych domów.

W latach 1817—1823 opracowano w Płocku plan rozbudowy miasta. Zbudowano wiele obiektów użyteczności publicznej, np. budynki rogatki, łaźnię, rzeźnię, przebudowano pałac biskupi i budynek teatru, przebudowano i wyposażono najstarszy szpital na Mazowszu, tj. Szpital Św. Trójcy w Płocku. W roku 1823 postawiono ratusz (po rozbiórce starego). Znalazły tu swoje pomieszczenia biura Magistratu, Kasa Ekonomiczna, areszt detencyjny i policjiny.

Wiele ulic zabudowano klasycystycznymi domami mieszkalnymi. Większość budowli w Płocku była murowana, np. w r. 1859 na ogólną liczbę 566 domów tylko 179 było drewnianych. W latach 1822—27 zbudowano 58 domów z tego tylko 7 drewnianych, z tym że część domów murowanych to był tzw. mur pruski.

Na potrzeby miasta i okolic pracowało 5 cegielni miejskich, a cegła była nawet towarem eksportowym, gdyż spławiano ją do Warszawy. O wszystkich tych sprawach mówią liczne akta budowli — prywatnych i użyteczności publicznej, akta pożyczek budowlanych, budowy cegielni, cen na materiały budowlane itp.

W okresie rozbudowy miasta wybrukowano wiele ulic, wytyczono też szereg nowych. W roku 1859 w mieście było 27 ulic, część z nich nie była brukowana. Magistrat dysponując odpowiednimi funduszami starał się uzyskać zgodę Rządu Gubernialnego na dalszą rozbudowę ulic, a także polepszenie stanu traktów wiodących do innych miast Mazowsza. Sprawy te przewijają się w teczkach korespondencji zatytułowanych „akta zakładania ulic” ewentualnie brukowania ulic.

Obraz miasta byłby niepełny, gdyby zabrakło w nim spraw kulturalnych i oświaty. W okresie autonomicznego Królestwa Polskiego, tj. w czasie, kiedy dokonuje się znaczny rozwój oświaty i kultury, obok ogólnopolskiego centrum kultury, jakim jest Warszawa, zaczyna się kształtować drugi ośrodek życia kulturalnego na Mazowszu, którym jest Płock.

Już od roku 1811 działała w Płocku poważna instytucja kulturalna, to jest teatr mogący według danych z roku 1859 pomieścić około 800 widzów i w którym często gościły zespoły teatralne z Warszawy.

W roku 1820 powstało Towarzystwo Naukowe Płockie, które zainicjowało badania nad przeszłością woj. płockiego. Zaczęto też wydawać w roku 1824 pierwsze czasopismo płockie „Dziedzilija”, poświęcone literaturze pięknej i które niestety po wydaniu kilku numerów przestało istnieć.

Stosunkowo duża ilość szkół sprzyjała rozwojowi oświaty. W Płocku istniały takie szko-

ły jak: Szkoła Wojewódzka, Gimnazjum Żeńskie, szkoły prywatne, niedzielne szkoły rzemieślnicze, Szkoła Realna i pomyślnie rozwijające się szkolnictwo elementarne.

Wśród akt miejskich szczególnie dużo zachowało się woluminów akt generalnych teatru, widowisk teatralnych, gdzie jako załączniki spotkać można plakaty teatralne, dzierżawy domków teatralnych, a także wiele tomów szkół elementarnych, a przede wszystkim: szkoły żeńskiej, elementarnej żydowskiej, ewangelickiej i prawosławnej.

Z materiałów wyznaniowych liczniej reprezentowane są akta gminy żydowskiej jak np. ustanowienia rabina, budowy domu modlitw, szpitala żydowskiego. Sprawy wyznaniowe były dość istotnym problemem dla miasta, gdyż w roku 1859 prawie połowę mieszkańców, tj. 5.497 osób stanowili Żydzi, katolików było 6.770. Znacznie mniejsze grupy stanowili ewangelicy — 622 osób i prawosławni — 23 osoby. Od roku 1817 zachowały się również akta kościołów plockich, najliczniejsze zaś kościoła parafialnego (8 tomów).

Płock jako siedziba licznych władz administracyjnych i sądowych posiadał dużą ilość urzędników. Cytowany tu już wielokrotnie spis z roku 1859 określał ich liczbę na 204. Sporo więc miejsca w zespole musiały zająć materiały magistrackie jak np. ich uposażeń, umundurowania. Jako ciekawostkę należy zasygnalizować istnienie w aktach projektów mundurów służbowych urzędników różnego szczebla i klasy.

Bardzo liczną grupę archiwaliów stanowią materiały z działalnością Kasy Miejskiej. Jak wynika z akt, do Kasy należała część gruntów ornych w obrębie miasta, podatki, tj. czynsze z placów, gruntów wypuszczonych w dzierżawę, podymne, dochód z propinacji itp.

Jedną część akt Kasy dotyczy jej etatów, rachunków, spraw podatkowych i różnych składek, druga to wszelkiego rodzaju dzienniki finansowe np. dochodów, rozchodów, rejestry depozytów, składki ogniowe i inne.

Stosunkowo słabe odbicie w aktach miejskich Płocka znajduje sprawa ruchów niepod-

ległościowych. Jak wiadomo z innych przekazów źródłowych Płock brał aktywny udział w walkach narodowo-wyzwoleńczych. Tak np. w roku 1830 powstał w Płocku terenowy organ powstańczy, tj. Komitet Przestrzegający Bezpieczeństwa oraz Rada Obywatelska przy Komisji Wojewódzkiej.¹⁹ Organizowano liczne pułki wojska, na których potrzeby pracowali krawcy i szewcy miasta oraz jego okolic, dla wyrobu dział przekazano trzy dzwoły kościelne.

W latach 1861—1862 Płock był widownią manifestacji patriotycznych, a w okresie powstania styczniowego Płock i Płockie miały strategicznie odegrać dużą rolę. Niestety, jak wyżej, sprawy te nie znalazły większego odbicia w aktach, gdyż tylko w kilku woluminach znajdują się materiały z okresu powstania listopadowego np. akta pospolitego ruszenia, które zawierają przede wszystkim okólniki, czy też składki na umundurowanie powstańców.

Dla okresu powstania styczniowego i lat poprzedzających, zachowały się akta manifestacji patriotycznych w latach 1861—1862²⁰. Wiadomo, że wybuch powstania poprzedziły lata ruchów chłopskich i manifestacji w miastach Królestwa Polskiego. Jeżeli chodzi o ruchy chłopskie, to Płockie należało do okręgów mniej aktywnych, lecz w samym Płocku w wyżej wymienionych latach dają się zauważyć pewne przejawy działalności patriotycznej, np. odprawiano uroczyste nabożeństwa z racji wypadków warszawskich, śpiewano pieśni polskie, a także pojawiały się (najczęściej w kościołach) emblematy narodowe. Wypadki te spowodowały liczne aresztowania co znajduje odbicie w 2 woluminach „Akta aresztowania osób w roku 1861”²¹ i „Akta generalne występów politycznych”²². Z czasu samego powstania zachowały się jedynie akta osób wysyłanych w roku 1864 na Syberię.

Kończąc tę krótką charakterystykę archiwaliów miejskich plockich należy podkreślić, że znane są one dobrze badaczom z ośrodków naukowych w kraju i stały się podstawą do napisania wielu rozpraw naukowych i prac dyplomatycznych.

PRZYPISY

- 1) I. Gieysztorowa, A. Zahorski, J. Łukasiewicz „Cztery wieki Mazowsza” W-wa 1968 r., str. 303.
- 2) Dziennik Praw Ks. Warszawskiego, t. I wyd. r. 1810, str. 34—36.
- 3) Tamże, str. 201—209.
- 4) Dziennik Praw Król. Pol. t. II r. 1816, str. 31—68, org. władz miejskich tyt. VI str. 61—66.
- 5) Dziennik Praw Król. Pol. t. VI r. 1818—1819, str. 25—33.
- 6) Dzieje Płocka, wyd. TNP, r. 1973, str. 293—294.
- 7) Dziennik Praw Król. Pol. t. IV. r. 1817—1818, str. 260—264.
- 8) Akta miasta Płocka — sygn. 554 „Akta dotyczące się organizacji i czynności Rady Muncypalnej”.
- 9) Tamże, karta 79.
- 10) Dziennik Praw Król. Pol. t. XXX r. 1841—42, str. 281—285.
- 11) Akta miasta Płocka — sygn. 555 „Akta generalne Rad Miejskich”.
- 12) Dziennik Praw Król. Pol. t. 66 r. 1866, str. 195—201.
- 13) St. Kutrzeba „Historia ustroju Polski w zarysie” Lwów 1920 r., str. 123—126.
- 14) Akta miasta Płocka — sygn. 329 „Akta organizacji Magistratu”, karta 58.
- 15) Akta miasta Płocka — sygn. 7 „Akta segregacji akt”, karty 1—11.
- 16) Akta miasta Płocka — księga niezinventaryzowana, sygn. kanc. 350 „Opis’ drewnim delam ostavsimjsja ot prodazi takowych v 1885 godu po Magistratu goroda Plocka”.
- 17) Akta miasta Płocka — sygn. 625.
- 18) I. Gieysztorowa, A. Zahorski, J. Łukasiewicz — op. cit. str. 242.
- 19) Akta miasta Płocka, sygn. 346.
- 20) Akta miasta Płocka — sygn. 11.
- 21) Akta miasta Płocka — sygn. 522.